

Список літератури: 1. Державний архів Харківської області (ДАХО), ф. Р-5404, оп. 2, спр. 66, 22 арк. 2. Державний архів м. Києва, ф. р-308, оп. 9, спр. 112, 16 арк. 3. Васильчук Т.В. Підготовка науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в УРСР 1940-х рр. / Т.В. Васильчук // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2010. – Вип. XXVIII. – С. 253–257. 4. Ткаченко О.Б. Законодавчо-нормативна база якості підготовки кадрів вищої кваліфікації в Україні (50–60-х рр. XX ст.) / О.Б. Ткаченко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. – Запоріжжя, 2011. – Вип. 20 (73). – С. 50–55. 5. Регейло І.Ю. Тенденції розвитку системи підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні у 50–60 рр. XX ст. / І.Ю. Регейло // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Зб. наук. праць. – К : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – № 27. – С. 254–262. 6. Сидорчук Т.Г. Підготовка наукових та науково-педагогічних кадрів через аспірантуру в Україні (1920–1970-і роки): Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 1998. – 20 с. 7. ДАХО, ф. р-1682, оп. 14, спр. 1081, 31 арк. 8. ДАХО, ф. р-1682, оп. 13, т. I, спр. 102, 35 арк. 9. Державний архів Львівської області (ДАЛО), ф. р-120, оп. 25, спр. 1, 17 арк. 10. ДАЛО, ф. Р-120, оп. 9, спр. 61, 21 арк. 11. Цеховой Н.П. Организационно-правовое оформление системы советской аспирантуры : основные этапы и особенности / Н.П. Цеховой // Вестник Томского государственного университета. История. – Томск : ГОУ ВПО «ТГУ», 2012. – 362. – С. 111–116.

*Ткаченко С.С.
м. Харків, Україна*

НАУКОВІ ТОВАРИСТВА ХАРКОВА ЯК ЦЕНТРИ ФОРМУВАННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ЕЛІТИ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

На різних етапах розвитку науки форми організації наукової роботи постійно змінювалися та удосконалювалися. Важливе місце в історії організації науки займають громадсько-наукові об'єднання, зокрема наукові товариства. Суперечливим і складним був розвиток науки в Україні. Ні Росія, ні Австро-Угорщина не були зацікавлені у проведенні наукових досліджень в українських землях. Проте українські вчені зробили вагомий внесок у розвиток не тільки національної, але й європейської науки. В вітчизняній історії почесне місце займають вчені Харкова, які являли собою інтелектуальний прошарок української еліти ХІХ – поча-

тку ХХ ст. Вони вели дослідження в галузі природничих та технічних наук, їхня думка, громадська робота, яка збагачувала загальну культуру міста, стали важливою складовою частиною української культури.

Розвитку науки в Україні сприяли численні наукові товариства, що виникли у 70–90-х роках ХІХ століття: дослідників природи (у Харкові, Києві та Одесі), математичне (у м. Харкові), фізико-математичне (у Києві), історико-філологічні при Харківському, Новоросійському університетах, історичне Нестора-літописця, наукове ім. Т. Шевченка у Львові та ін. [1, с 102]. Розвиток науки в українських землях був тісно пов'язаний з вищими навчальними закладами, що діяли в Україні, переважно з університетами. Тут формувалися перші наукові школи.

У другій половині ХІХ ст. при Харківському університеті було створено декілька наукових товариств. Першим серед них було Товариство дослідників природи, яке ставило своєю метою розвиток та розповсюдження знань з різних напрямків природознавства: геологічного, зоологічного, ботанічного та ін. Діяльність товариства сприяла систематизації досліджень, які раніше не вивчалися або недостатньо досліджених питань, які мали соціально-економічне значення, а також сприяли підвищенню наукового рівня і професійної кваліфікації членів товариства. Зокрема, як член товариства, професор мінералогії університету Н.Д. Борисяк подав приклад пожертвувань на будівництво повітряної кулі М. Лаврентьевим. Професор Микола Бекетов консультував винахідника, організував перевірку просочування повітря в кулі. Вчені університету допомогли винахіднику зробити деякі математичні розрахунки для польоту кулі. Польоти в околицях Харкова з науковою апаратурою здійснювались на висоті 3000 м. В одному з таких польотів взяв участь професор Ю.І. Морозов. Допомога винахіднику надала можливість здійснити такі польоти в Москві, Одесі, Ростові-на-Дону, Таганрозі та інших містах. Протягом тривалого часу членами товариства проводилось вивчення органічної й неорганічної природи, рельєфу, клімату, флори і фауни не лише території України, а й багатьох регіонів Росії.

У 1870 р. професори фізико-математичного та медичного факультетів звернулись з проханням про заснування при університеті нового Товариства експериментальних наук. До складу товариства, яке було засновано у 1872 р. ввійшли дві самостійні секції – фізико-хімічна і медична. Тоді виникла ідея утворення самостійного Товариства фізико-хімічних наук. Першою головою товариства став А.П. Шимков, а керівником хіміків М.М. Бекетов. Учасники товариства активно брали участь в створенні практичного Технологічного інституту. До 1905 р. товариство видало 13 випусків праць та створило бібліотеку.

Товариство наукової медицини та гігієни. Перший рік після заснування медична секція точно працювала відповідно до статуту 1872 р., але через два роки було прийнято рішення про необхідність створення власної каси та права балотування нових членів секції. У 1889 р. В.Я. Данилевським поставлено питання про відокремлення секції, а у 1891 р. було засновано товариство наукової медицини і гігієни [3, с. 94]. Товариство одержувало субсидії від університету на видавництво періодичного журналу «Труди товариства наукової медицини і гігієни». Члени товариства регулярно обмінювалися своїми знаннями та результатами досліджень.

Математичне товариство при Харківському університеті було засновано у 1879 р. з ініціативи професора В.Г. Імшенецького. Метою даної організації було сприяння розробці як чисто наукових, так і педагогічних завдань у галузі математичної науки. Активними учасниками товариства були професори Харківського технологічного інституту В.Л. Кірпічов, А.В. Гречанинов, Х.С. Головін. Завдяки авторитету В.Г. Імшенецького серед російських та закордонних математиків і механіків, товариство набуло популярності за кордоном, встановило тісні зв'язки з рядом наукових товариств математичного профілю.

Склад товариства щорічно зростав. У 1889 р. до його складу входило 45 дійсних члена, 3 почесні члени, 8 членів-кореспондентів [5, с. 48]. З 1900 по 1906 рр. відбулося 35 засідань товариства, де було заслухано 35 повідомлень по різним питанням математичного аналізу, геометрії, математичної фізики та ін. [5, с. 230]. Товариство об'єднувало математиків, механіків, фізиків не тільки Харкова. Його почесними членами були професори Києва, Москви, Петербургу. Тут обговорювались повідомлення його членів, їхня участь у роботі з'їздів. Члени товариства рецензували і рекомендували до друку праці з математичного аналізу, геометрії, математичної фізики, механіки. Найбільш активними його членами були математики і механіки В.Г. Імшенецький, О.М. Ляпунов, Д.М. Синцов, С.Н. Бернштейн, М.М. Салтиков.

З товариств, що були створені й працювали поза межами університету, важливе місце зайняло Харківське медичне товариство, яке входило до відомств медичного департаменту Міністерства внутрішніх справ, засновано в 1861 р. з ініціативи професора В.Ф. Грубе [2, с. 16–17]. Метою даного товариства було сприяння науковому удосконаленню лікарів, що входили до складу товариства, розповсюдженню медичних знань.

С метою підготовки кваліфікованих кадрів, ознайомлення зі світовими досягненнями у галузі природничих та технічних науки створені Харківське відділення російського технічного товариства (ХВ РТТ) і Південно-російське товариство технологів (ПР ТТ) [3, с. 140].

Члени товариств надавали допомогу державним органам і підприємствам, фабрикантам та заводчикам у вирішенні питань соціально-економічного розвитку півдня Росії, організації виставок. Вони розробляли положення і рекомендації по користуванню приладами і пристроями, техніці безпеки. Так, у 1884 р. на екстреному засіданні ХВ РТТ було підтримано прохання гірничих промисловців Донбасу стосовно незгоди про не оподатковування кам'яного вугілля, що прибуває з-за кордону до чорноморських портів, оскільки це не вигідно для інтересів країни. Це гальмуватиме розвиток Донецького промислового та інших гірничопромислових районів. Своє рішення ХВ РТТ подало до уряду.

Поряд з обговоренням результатів наукових досліджень вчених, в полі зору цих товариств були питання підготовки робітничих кадрів у нижчих ремісничих школах, умов праці на підприємствах, організації загальнодоступних лекцій для робітників та їх родин. Товариство технологів ініціювало створення у Харкові Жіночого політехнічного інституту [4, с. 292]. У 1914 р., спільно з математичним товариством, було обговорено питання про викладання вищої математики в середній школі. Разом з харківським товариством сільського господарства і сільськогосподарської промисловості (ХТСГ і СГП) ХВ РТТ організувало випробування двигунів внутрішнього згорання в деяких поселеннях Харківської і Полтавської губерній.[4, с. 309]. Члени технічних товариств були активними членами Міжнародних і Всеросійських з'їздів, виставок.

Харківське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості сприяло удосконаленню розвитку галузей сільського господарства, промислового виробництва сільськогосподарської техніки у Харківській і суміжних з нею губерніях. За ініціативою товариства було організовувало виставки і змагання, з'їзди, перевірку і застосування господарських правил і прийомів, випробування машин і знарядь, що купувалися за кордоном, підтримку землеробських училищ і господарств, друкувало власні періодичні видання. Протягом 1882 – 1912 рр. товариство провело 8 з'їздів, на яких аналізувалися проблеми поліпшення організаторської роботи по виробництву і постачанню продукції рослинництва, тваринництва, машин і обладнання для споживачів, боротьби зі хворобами рослин і тварин [6, с. 304]. Товариство ініціювало необхідність відкриття сільськогосподарського відділення у ХТІ, переведення до Харкова сільськогосподарського інституту з Польщі.

Починаючи з 1914 р. товариство зосередило свої зусилля на допомозі по забезпеченню насінням, сприянні відбудови господарств, які постраждали від військових дій, заготівлі продуктів на зиму, орга-

нізації роботи підприємств з виробництва хімічних добрив, внесло пропозиції Департаменту землеробства по вирішенню питань, пов'язаних з недостатньою кількістю робочих рук у сільському господарстві. За 35 років своєї діяльності воно провело 654 збори і 30 засідань. У березні 1918 р. постачання промислової продукції споживачам взяло на себе Виконавче бюро Харківської продовольчої комісії при раді робітничих і селянських господарств. З'їзд і збори у грудні 1919 р. стали останніми заходами.

Отже, проведений аналіз показує, що створення та громадська діяльність наукових товариств Харкова у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. мали значний вплив на розвиток науки й формування науково-технічної еліти не лише Харкова, а також усієї України. Товариства знаходили підтримку з боку громадськості міста, видатних вчених країни, приватних підприємців, оскільки їх дослідження і практична робота мали прикладне значення щодо розв'язання питань соціального і інтелектуально-культурного розвитку Харкова.

У багатьох дослідженнях були вкрай зацікавлені підприємці великих підприємств півдня Росії. Висвітлено особистий внесок учених університету, а також ветеринарного, технологічного та сільськогосподарського інститутів у розвиток європейської науки, зокрема у галузях фізики, хімії, біології, математики, медицини, ветеринарії, машинобудування. Потрібно відмітити роль і місце професійних здобутків вітчизняних учених у контексті становлення європейської науки у ХІХ – на початку ХХ ст. Усі ці чинники сприяли покращенню умов підготовки спеціалістів та активізації наукової роботи.

Список літератури: 1. Вернадський В.И. Труды по истории науки в России. – М.: Наука, 1988. – 366 с. 2. Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна за 200 років. – Харків, 2004. – 340 с. 3. Соболева Е.В. Организация науки в пореформенной России / Соболева Е. В. – Л., 1983. – С. 142–160. 4. Савчук В.С. Историко-научный анализ деятельности естественно-научных обществ Юга России, Крыма и Бессарабии: вторая половина ХІХ – начало ХХ в. – Дис. д.и.н. – Днепропетровск, 1995. – 450 с. 5. Кушлакова Н.М. Харківське математичне товариство та його внесок у розвиток математичної думки в Україні (1879–1930). Дис. к.і.н. – Київ, 2007. – 179 с. 6. Природознавство в Україні до початку ХХ ст.: в історичному, культурному та освітньому контексті / [Павленко Ю.В., Руда С.П., Хорошева С.А., Храмов Ю.О.]. – К.: Видавничий дім «Академперіодика», 2001. – 420 с.